

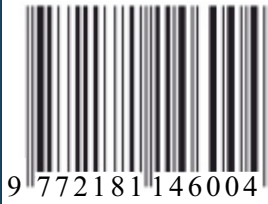
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

1/2025

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

1/2025

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal

2025, № 1, yanvar

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Moldova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Norboyeva Umida Toshtemirovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Raupov Soyib Saidovich, tarix fanlari nomzodi, professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Нармуратов И., Юлдошева С.	Максим Горький – великий представитель реалистической литературы	128
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Yaxshiyeva Z.R.	O‘zbek va jahon temurshunosligi rivojida yozma manbalar tadqiqi	133
“NAVOIY GULSHANI”		
Turayeva U.R.	Interpretation of enlightenment in Alisher Navoi's work	138
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Раупов С.С.	Жадидлар мероси ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамият пойдевори	141
Sultanov T.R.	Ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy himoya qilishning ayrim masalalari	146
Рузимуродов Б.Р.	Политические аспекты использования технологий блокчейн для обеспечения прозрачности государственных закупок	151
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Тўраева Г.Б.	Ўзбекистон халқлари этник тарихини ўрганишда Ольга Александровна Сухарева тадқиқотларининг илмий-назарий аҳамияти	158
Abdulhayaeva Z.Sh., Nishanova D.K.	Abu Rayhon Beruniy asarlarida dinlarning yoritilishi	165
Toshpulatov N.B.	XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Samarqand viloyati karvonsaroylaridagi imkoniyatlar hamda ularning bugungi qiyofasi	176
Radjabova N.M.	Abdurauf Fitratning musiqa ta’limi rivoji yo’lidagi beqiyos xizmatlari	180
Raxmatov M.M.	O‘zbekiston bojxona ishi tarixiga bir nazar	184
Алижонов А.Т.	Жаҳонда ўқотар қуролларни яратилиш тарихи	189
Haydarova H.B.	Diniy bag’rikenglik – millatlararo totuvlikning garovidir	197
Hayotov F.U.	Buxoro Kalobodiy shayxlari bayoni (Abu Bakr Kalobodiy misolida)	202
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Sa’dullayev O.T.	Korxonalar daromadini oshirishda ta’sir qiluvchi risklarni kamaytirish yo‘llari	208
Raximov A.X.	Atrof-muhit barqarorligida yashil iqtisodiyotning roli	214
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
To‘xtamishova G.M.	Interfaol intellektga asoslangan elektron platforma orqali elementar matematika o‘qitish tizimini boshqarish	220
MUNOSABAT *** REFLECTION *** ТОЧКА ЗРЕНИЯ		
Хўжаев С.С.	2025/2026 ўқув йилидан бошлаб ОТМларда босқичма-босқич дуал таълим жорий этилади	227

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚЛАРИ ЭТНИК ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА ОЛЬГА АЛЕКСАНДРОВНА СУХАРЕВА ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АҲАМИЯТИ

Тўраева Гули Баҳриддиновна,

Бухоро давлат университети

Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси

turayevaguli8@gmail.com

Аннотация. Мақолада XX аср бошларида Ўрта Осиё халқлари ва ўзбеклар этнографияси, этник тарихини этнограф ва шарқшунос олимлар томонидан ўрганилиши тарихи ёритилган. Шунингдек, О.А.Сухарева томонидан Бухоро, Самарқанд, Қариш ва Шахрисабз шаҳарлари аҳолиси этнографияси ва этник тарихининг ўрганилиши, олма тадқиқотларидаги илмий ёндашув услублари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Ўрта Осиё халқлари ва ўзбеклар этнографияси, О.А.Сухарева тадқиқотлари, Бухоро шаҳри гузарлари, Бухоро аҳолиси ва этник таркиби, туркий тилли халқлар, араблар, форслар, яҳудийлар каби этник гуруҳлар.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ ОЛЬГИ АЛЕКСАНДРОВНЫ СУХАРЕВОЙ В ИЗУЧЕНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ НАРОДОВ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье освещается история этнографии народов Средней Азии и узбеков в начале XX века, изучение этнической истории этнографами и учёными-востоковедами. Также О.А.Сухаревой было проведено исследование этнографии и этнической истории населения Бухары, Самарканды, Кариши и Шахрисабза, анализ методов научного подхода в исследованиях ученого.

Ключевые слова: этнография народов Средней Азии и узбеков, исследования О. А.Сухаревой, кварталы города Бухары, население и этнический состав Бухары, этнические группы, тюркоязычные народы, арабы, персы, евреи.

THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL SIGNIFICANCE OF OLGA ALEXANDROVNA SUKHAREVA'S RESEARCH IN THE STUDY OF THE ETHNIC HISTORY OF THE PEOPLES OF UZBEKISTAN

Abstract. The article highlights the history of ethnography of the peoples of Central Asia and the Uzbeks at the beginning of the XX century, the study of ethnic history by ethnographers and Oriental scholars. O.A.Sukhareva also conducted a study of the ethnography and ethnic history of the population of Bukhara, Samarkand, Karshi and Shakhrisabz, and analyzed the methods of the scientific approach in the scientist's research.

Keywords: ethnography of the peoples of Central Asia and Uzbeks, research by O. A.Sukhareva, the quarters of the city of Bukhara, the population and ethnic composition of Bukhara, ethnic groups such as Turkic-speaking peoples, Arabs, Persians, Jews.

Кириш. XIX асрнинг иккинчи ярми — XX аср бошларида Ўрта Осиё халқлари ва ўзбеклар этнографияси ва этник тарихини ўрганишда Н.Г.Маллицкий, М.С.Андреев, А.А.Семёнов, А.А.Диваев каби этнограф ва шарқшунос олимларнинг хиссаси катта бўлди. Ушбу олимлар 1920 йилда ташкил топган Ўрта Осиё Давлат университетида ўз илмий ишларини давом эттирдилар. Туркистон университетида ўзбек этнографияси бўйича Махсус курс киритилиб, этнография фанининг йирик вакили Н.С.Ликошин тузган бу курс дастури диққатга сазовордир. Ўша йилиёқ М. С. Андреев раҳбарлигида ташкил қилинган Шарқ институти ўқув дастурида ҳам Ўрта Осиё халқлари этнографияси фани фахрли ўринни эгаллаган [3,47]. Бундан ташқари, институт қошида илмий тўғарақлар тузилиб, маҳаллий халқларнинг этнографияси ва фольклорини ўрганишга катта эътибор берилди.

1924 йили минтақада ўтказилган миллий ҳудудий бўлинишда тарихий-этнографик ишлар натижасида тўпланган материаллар қўл келди. Ўша йилларда этнографик хариталар тузиш мақсадида тадқиқотлар ўтказилиб, Ўрта Осиёни ҳудудий бўлинишида ёзилган тўпламлар ва этнографик

хариталар катта аҳамиятга эга бўлди. Мазкур ишларда маҳаллий тилларни яхши биладиган таниқли географ, тарихчи, этнограф олимлардан М. С. Андреев, А. А. Диваев, В. Н. Кун, Н. П. Маллицкий, А. А. Семёнов, Е. Д. Поливанов, Л. В. Ошанинлар фаол қатнашдилар. 1921 йилда маҳаллий ҳокимият томонидан йирик этнограф олимлардан ташкил топган «Туркистон туб аҳолисининг маиший турмушини ўрганиш илмий комиссияси» ўзбек этнографияси ривожига муҳим бир босқич бўлди [3,47]. Ўша вақтда иккита экспедиция ташкил қилинди: А. А. Диваев раҳбарлигидаги Сирдарё ва М. С. Андреев бошчилигидаги Самарқанд экспедициялари. Улар маҳаллий этнослар ва этник гуруҳлар (ўзбеклар, туркманлар, араблар, лўлилар) тўғрисида бой этнографик маълумотларни тўпладилар. Айниқса, тадқиқий дастурга киритилган масалалардан аҳолининг анъаналари, диний эътиқодлари, урф-одат ва маросимлари, анъанавий хўжалиги ва маданий турмуши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, шу дастур асосида ноёб этнографик материаллар анча йиғилган эди.

Ўрта Осиёда 1920-1924 йилларда ўтказилган аҳоли рўйхатга олиш ишининг ташкилотчиси ва фаол қатнашчиси И. П. Магидовичнинг ишлари ҳам диққатга сазовордир. У ўзининг аҳоли ўртасида тўплаган тарихий этнографияга оид маълумотларига асосланиб, ўзбек халқи уруғ-қабилаларининг рўйхатини тузди. Аҳолини этник ўрганиш комиссияси аъзоси И. И. Зарубин ҳам ўзбек этнографияси ҳақида материаллар тўплаб, баъзи мақолалар чоп этган эди. Шу йиллари ажойиб географ ва этнограф профессор Н. Г. Маллицкий ўзининг маърузалари ва илмий географик асарларида ўзбекларнинг уруғ-аймоғи ва уларнинг этнографиясига оид тавсифларини берди.

Бир неча музейлар ташкил қилган экспедициялар ҳам этнографик маълумотлар ва буюмлар тўплашда зўр хизмат қилди. 1936—1937, 1940—1941 йилларда М. С. Андреев бошчилигида ўтказилган тадқиқотлар нафақат фанни, балки республика музейларини ноёб экспонатлар билан бойитди. Толмас саёҳатчи М. С. Андреев Ўрта Осиёнинг энг йирик этнограф олимларидан бири. У ўқитувчилар семинариясини тамомлагач, Тошкентдаги йирик мадрасалардан бирида ҳам таълим олади. Андреев мадрасага ўзбек миллий кийимида қатнайди. Шундай қилиб, у барча маҳаллий тилларни ўрганади. М. С. Андреев ўзбек, тожик ва Ўрта Осиёдаги бошқа халқларнинг этнографияси ва тили ҳақида бир қатор қимматли илмий асарлар нашр этди [7].

Долзарблик. 1950-йиллардан бошлаб этнографлар диққатини ҳозирги замон этник муаммолари жалб қила бошлайди. Маҳаллий тадқиқотчилар томонидан 1950 йилда ташкил қилинган Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих ва археология институти экспедицияси биринчи марта ўзбекларнинг ҳозирги маиший турмуши ва маданиятини ўргана бошлаган эди. 50-йилларнинг бошларида О. А. Сухарева билан биргаликда М. А. Бикжонова Наманган вилояти Чортоқ туманидаги Айқирон қишлоғи аҳолисининг этнографияси ва ҳаётига оид дала материалларини тўплади. Ушбу тадқиқот натижасида яна бир монография “Ойқирон қишлоғи ўтмишида ва ҳозир” 1955 йилда нашр этилди [8].

Яна бир салмоқли илмий ишлардан бири О. А. Сухарева бошчилигида бир гуруҳ этнографлар иштирокида тайёрланган кўп жилдли «Жаҳон халқлари» туркумига киритилган «Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари» номли икки жилдли капитал асар бўлди. Мазкур нашр жаҳон илмий жамоатчилиги томонидан юксак баҳоланган. “Ўзбеклар” этнографиясининг асосий қисмини ёзилиши 1956 йилда Москва, Ленинград ва Тошкентда олиб борилган илмий изланишлар натижаси бўлди. Тадқиқотлар 1958 йилда фаоллашди. “Аҳолининг асосий машғулотлари”, “Шаҳар ва қишлоқ”, “Кийим-кечак”, “Жамоавий ва оилавий муносабатлар” йўналишидаги қисмлар муаллифи О. А. Сухарева эди. А. Жданконинг маълумотларига кўра, О. А. Сухарева ушбу тадқиқот ишининг биринчи қисмини 6 бўлимдан иборат қилиб тузди. Йиғилган барча маълумотлар Москвада 1962 йилда иккита жамоавий монография: “Ўзбеклар” (ўзбек тилида) ва “Ўзбеклар этнографияси очерклари” (рус тилида) нашр қилинди [2].

Шу даврдан ўзбеклар ва Ўрта Осиё халқларининг келиб чиқиши; (этногенези) масаласига жиддий ёндошилди. Бу муҳим муаммога бағишланган маърузаларда таниқли олимлар А. Ю. Якубовский, С. П. Толстов, А. А. Семёнов, А. Н. Бернштам, Л. В. Ошанин, К. В. Тревер, Я. Ф. Гуломов, Р. Н. Набиев ва бошқалар фаол қатнашдилар. Ўзбеклар ва қорақалпоқларнинг этногенези ва этник тарихини ўрганишга жиддий киришган Б. В. Андрианов, Я. Р. Винников, Т. А. Жданко, С. К. Камолов, Ш. И. Иноғомов, Б. А. Аҳмедов, Р. Г. Муқминова, Б. Х. Кармишева, К. Шониёзов, Т. К. Хўжайовлар бир неча муҳим илмий асарлар нашр қилдилар. Мазкур мураккаб муаммони ҳал қилишда ўзига хос яқунловчи анжуман сифатида 1983 йилда Москвада чақирилган «Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқлари этногенези ва этник тарихи муаммолари» мавзуидаги илмий конференция фанда янги бир босқич бўлди [3].

Методлар. Мазкур мақолада Ўрта Осиё халқлари ва ўзбеклар этнографияси, этник тарихини тарихчи-этнограф олимлар томонидан ўрганилиши илмийлик, тарихийлик, даврийлик ва ҳолислик мезонлари асосида таҳлил қилинди.

Тадқиқот натижалари. 1960-йиллардан бошлаб ўзбекларнинг хўжалик фаолияти, моддий маданияти, оилавий ва маънавий турмушига оид масалаларга эътибор кучайди. Масалан, деҳқончилик, ҳунармандчилик, халқ меъморчилиги ва санъатига бағишланган бир неча илмий асарлар пайдо бўлди (Е. М. Пешчёрёва, О. А. Сухарева, Н. А. Кисляков, И. М. Жабборов, М. К. Рахимов, А. Иўлдошев, П. М. Зоҳидов, Р. А. Абдурасулова, Б. Б. Веймарн, В. Л. Воронина, Г. А. Пугаченкова, Л. И. Ремпель ва бошқаларнинг асарларини таъкидлаш мумкин).

Бухоро, Самарқанд, Қарши ва Шаҳрисабз шаҳарлари аҳолиси этнографияси ва этник тарихи ҳам О. А. Сухарева томонидан ўрганилди. Унинг тадқиқотларида Ўрта Осиё халқлари этник тарихи ва этник хусусиятлари қуйидаги илмий ёндошувлар асосида талкин этилди [5]:

- биринчидан, О. А. Сухарева Бухоро шаҳрининг гузарлари тарихини ўрганишда шаҳар аҳолисининг этник келиб чиқишига мурожаат қилди, статистика шаклида квартал аҳолиси этник таркибини кўрсатди. Бу ерда у хўжаликлар сонини, этник касб-кор ва этноснинг бошқа хусусиятларини батафсил баён қилди;

- иккинчидан, Самарқанд ва Бухоро аҳолисининг ҳунармандчилиги ва касб турларини ўрганишда этник келиб чиқиши масаласига тўхталади, бу жараёнда у маҳаллий диалектнинг лингвистик хусусиятларини ҳам асос қилиб олади. Олима касбларнинг маълум бир этник гуруҳга хос бўлган тил ва этник хусусиятлари билан таснифлайди;

- учинчидан, О. А. Сухарева томонидан кийим-кечаклар тарихи ҳам муфассал ўрганилади, бунда у маълум бир этноснинг анъанавий кийимлари хусусиятларини ҳам таҳлил қилади;

- тўртинчидан, этник келиб чиқиш масаласини маълум бир этник гуруҳга тегишли кадрятлар ва маросимлар тарихи билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилади.

О. А. Сухареванинг 1966 йилда Москвада нашр қилинган “Бухара XIX - начала XX вв : позднефеодальный город и его население” номли монографиясининг 3-бобида “Бухоро аҳолисининг этник таркиби ва шаклланиш йўллари” муаммолари ўз илмий изоҳини топди. Бу бобда шаҳар аҳолиси этнографияси ва этник тарихи масаласи қуйидаги манбалар асосида илмий таҳлил қилинади :

1. *Х асрга тегишли тарихий манбалар, вақфномалар,*
2. *XVI асрдан бошлаб Бухорога таъриф буюрган европалик ва рус сайёҳларининг эсдалик ва хотираларидаги тарихий мемуарлар,*
3. *1924-1926 йилларда Бухоро аҳолисини рўйхатга олиш ишлари ҳисоботлари ,*
4. *1928-1930 йилларда Бухорода Тропик касалликлар институтининг тиббий кўриги натижасида тузилган статистик маълумотлари* [11],
5. *Тарихий адабиётлар ва этнографик дала тадқиқотлари.*

О. А. Сухарева тарихий-этнографик тафсилотларига таяниб, Бухоро аҳолиси этник таркибини туркий тилли халқлар, араблар, форслар, яҳудийлар каби этник гуруҳларга бўлиб ўрганади.

Олима Ўрта Осиё шаҳарлари ва қишлоқларининг этник таркиби масаласини анъанавий равишда аҳоли бандлиги билан боғлайди. Агар минтақада туркий халқлар миқдорий жиҳатдан устун бўлган бўлса, катта шаҳарлар – хусусан, Бухоро ва Самарқандда тожиклар аҳолининг аксарият қисмини ташкил қилганлигини таъкидлайди. Бухоро шаҳрида бухоролик-тожиклар, форслар, афғонлар шунингдек, яҳудийлар ҳам истиқомат қилганлигини таъкидлайди. Уларнинг сони Бухорода уч мингга яқин кишини ташкил этган. 1745 йилда Эрон шоҳи Нодиршоҳ қўшини билан биргаликда келган “Кўп сонли лезгинлар, усмонли турклар, эронийлар ва афғонларнинг катта қисми Бухорода қолди ва ҳозирда ҳам яшамоқдалар” деб ёзади Мейендорф ва Хорошхинлар. О. А. Сухарева бу маълумотларни Д. Г. Вороновский диссертациясидан фойдаланиб изоҳлар келтиради [11].

О. А. Сухарева Бухоро шаҳри аҳолиси этник хусусиятларини Бухорога таъриф буюрган элчи-сайёҳларнинг эсдалик ва хотиралари асосида таҳлил қилади. Жумладан, 1558-1560 йилларда Бухорода бўлган сайёҳ Женкинсон эсдаликларида “Шаҳар жуда улкан” деб баҳоланади. Шаҳар аҳолиси орасида тожик тили устунлигини таъкидланади. Бухоро қачонлардир форслар ҳукмронлиги таъсирида бўлган, ҳозирда ҳам кўпчилик форс –тожик тилида сўзлашади, дейилади. А. Бёрнс ҳам шу фикрни тасдиқлайди. Ф. Ефремов ва М. Ch. Adelung фикрларида бухороликлар “жанубий татарлар” этник гуруҳига киритилиб, М. Ch. Adelung “Mitridatis” номли асарида улар туркийларга тегишли гузлар ва туркманларнинг ҳақиқий авлодлари деб таърифланади [11].

Юлиус Клапрот этнослар ҳақидаги назария ва қарашларга тўхталиб, “бухороликлар ким” деган саволни қўяди. У бухороликлар туркий эмас, Эрон тиллик дейди. Бунга асос қилиб 1805 йилда Головин бошчилигида Хитой экспедицияси таркибида бўлиб, савдо муносабатлари билан Хитойга келган бухоролик савдогарлар билан танишувда уларнинг тили форсчага яқинлигига ишонч ҳосил қилади. Сибир орқали Тоболск ва Томск сафари давомида у Сибирлик бухорийлар билан учрашади

ва бухороликлар тилида туркий сўзлар кўпчиликини ташкил этса-да, форсча сўзлар ҳам кўшиб ишлатилишини таъкидлайди. Шу асосида бухороликлар форслардан келиб чиққан деб хулоса қилади.

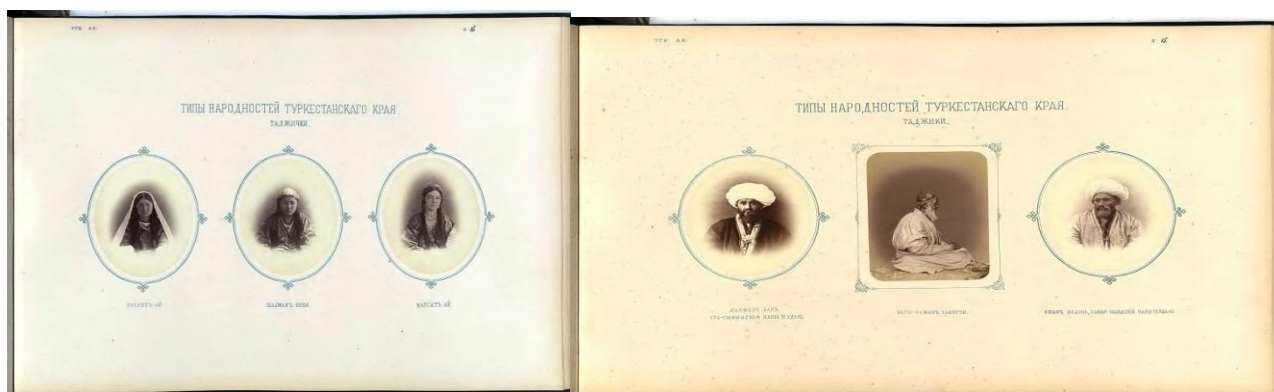
А.Ф.Негри ва Е.К.Мейендорф, Е.А.Эверсман, Будрин (1820), П.И.Демезон (1833-34), Я.В.Виткевич (1836), Н.Хаников ва А.Леман (1841), А.Бёрнс 1831-1832, А.Вамбери (1863-64), Г.И.Спасский, И.Пославский, Н.Ф.Ситяковский, П.П.Шубинский (1892) [13], асарларида Бухоро аҳолиси этнографияси ва этник тарихига доир маълумотларга бой.

1820 йили Бухорага жўнатилган А.Ф.Негри бошчилигидаги дипломатик миссия катнашчиларидан Е.А.Эверсман, Х.П.Яковлев, Будрин ва полковник Г. Мейендорфларнинг китоб ва хотиралари нихоятда бой тарихий этнографик маълумотларга эга. Г. Мейендорфнинг турли даврларда нашр қилинган “Оренбургдан Бухорога саёҳат” номли китобида Бухоро хонлигининг географик ўрни, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, давлат тузилиши, аҳолиси ва унинг машғулоти, қишлоқ ҳўжалиги, суғориш тизими, хунармандчилиги, ички ва ташқи савдо, оила ва хотин-қизларнинг турмуши ҳақида қимматбаҳо маълумотлар келтирилган. Чет эл муаллифларидан бири - форс тилини яхши билган инглиз саёҳатчиси Александр Бёрнс 1831-1832 йилларда Бухорода туриб, муҳим сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва этнографик материалларни тўплайди. Унинг томонидан ёзиб қолдирилган саёҳатномада ўзбеклар ҳақида нихоятда қизиқарли маълумотлар мавжуд. 1840-1850 йиллар ичида Қозоғистон ва Ўрта Осиё халқларининг этнографиясини илмий жиҳатдан ўрганишда ака-ука Николай ва Яков Ханиковларнинг хизмати катта. Арминий Вамбери ҳам ўзбек уруғлари ҳақида гапириб, биринчи бўлиб “ўзбек” сўзининг келиб чиқиши тўғрисида мулоҳаза юритади. А.Вамбери ўзбек қабиаларининг рўйхатини беради ва уларнинг кийим-кечаклари, таомлари, ўйинлари ва мусика асбоблари, урф-одатлари ва диний маросимлари тўғрисида ҳикоя қилади [11].

XIX асрнинг 80-йилларида Бухорода бўлган И.Пославский Бухоро аҳолисининг кўпчилигини ўзбеклар ташкил этади деб таъкидлайди. Ўзбеклар шаҳарнинг шарқий қисмида, тожиклар (эронийлар) ғарбий қисмида яшайди, -деб ёзади. Бухоро шаҳри аҳолисини этно-лингвистик нуқтаи назаридан таҳлил қилишда О.А.Сухарева юқорида келтирилган европалик ва рус сайёҳларининг эсдалик ва хотираларидаги маълумотлардан фойдаланади.

Бухоро шаҳри аҳолиси таркибидаги форс-тожик аҳолисининг этник тарихи

Бухорода **форслар**, асосан, шаҳарнинг ғарбий қисмидаги маҳаллаларда яшайдилар. Жўйбор маҳалласида ҳам кўпчиликини ташкил этадилар. Хиёбонга ёндош Сарахсиён, Косагарон, Мир Дўстум маҳаллаларига ҳам бўлган ҳудудларда ҳам яшайдилар. Эронийлар шаҳар деворидан ташқаридаги Кумработ ва Афшор маҳаллаларида ҳам истикомат қиладилар. Улар шаҳар деворига яқин жойлашган Чақар, Абдуллахўжа, Чукур маҳалла, Ҳовузи Баланд маҳаллаларида кўпчиликини ташкил этганлар. Форсларнинг Жўйбор гуруҳи билан боғлиқ бўлмаган иккита кичикроқ гуруҳлари шаҳар марказида-кўҳна шаҳристон ҳудудида ва Аркдан ғарброкда жойлашган Дўстчуроғаси маҳаллаларида ҳам яшайдилар.

Бухорода эронийларининг кўчиб келиши турли даврларда содир бўлган. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдуллонома” асарида келтирилишича XVI асрда Убайдуллахон ва Абдуллахон II даврларида Марвдан ва Эрондан кўплаб форслар кўчиштириб келинган.

XVIII аср ўрталарида бир қисм форслар Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ томонидан Бухоро амирлигига юришлари вақтида Бухоро шаҳри ҳудудига ўрнашиб қолганликлари ҳақида Муҳаммад Ёқуб Бухорийнинг “Гулшан ул- мулк” асарида айтиб ўтилган.

Лекин, Бухоро форсларининг ўзига хос этник гуруҳга айланишига кўчиб келган эронликлар эмас, қадимдан Ўрта Осиё шаҳарлари таркибига кирган Марвдан кўчиртирилганлар катта аҳамиятга эга. XVIII асрда амир Шохмурод буйруғи асосида Мурғоб тўғони буздирилиб, Марв аҳолиси мажбуран Самарқанд ва Бухорога кўчиртирилган. Абдулкарим Бухорийнинг ёзишича “Шохмурод Марвдан 5000 оилани кўчиртиришни буюрди, кейин яна 2000 оила Бухорога кўчиртирилди. Умуман, бу даврда 17000 оила Бухорога келтирилди”.

Муҳаммад Ёқуб Бухорийнинг “Гулшан ул-мулк” асарида Амир Шохмурод томонидан Бухорога “ўттиз минг шиа-қизилбошлар” кўчиртирилган дейилади. Марвликларни оммавий равишда Бухорога кўчиртириш Амир Ҳайдар даврида ҳам амалга оширилган.

Дўстчуроғаси, Тўпхона маҳаллаларида яшаётган форслар бир вақтда мажбурий кўчиртириш орқали шаҳарга келиб қолган. Тўпхона маҳалласидаги 90 хонадондан 60 таси форслар хонадонлари бўлган. Булар шиа мазҳабини сақлаб қолганлар. Бу маҳаллада уларнинг эътиқоди билан боғлиқ Ҳусайнияхоналари бўлган.

Форсларнинг яқка тартибда кўчиб келишлари XX аср бошларигача давом этган. Савдо ишлари билан келган форс савдогар ва хунармандлар ўз мазҳабдагилар яшаётган муҳит, шароитларни кўриб Бухоро шаҳридаги маҳаллий форсларга қўшилиб кетганлар. Кўчиб келган эронийларни туб аҳоли “Машҳади” (машҳадликлар) ёки “Пирсиёнлар” (форслар) деб атаганлар. Сухареванинг маълумотларига кўра озода қилинган форсий кулларнинг авлодлари Косагарон маҳалласидаги “Кўчаи Ғуломо” деб аталувчи тор кўчада яшаганлар. Манғитлар сулоласи ҳукмдорлари даврида олий амалдорлар орасида форслар ҳам кўпайиб борган. Муҳаммад Раҳимбий даврида қўшбеги лавозимида форс Давлатбий ишлаган. Амир Насруллоҳон даврида оталик лавозими ўрнига қўшбеги мансабининг мавқеи оширилиб, бу мансабга форслардан тайинланган.

1926 йилда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш ишларида Бухоро шаҳрида истиқомат қилувчи форсийлар 1917 нафарни ва эронийлар 94 нафарни ташкил этган. Бундан ташқари шаҳар атрофида 1210 нафар хўжалик яъни 4000 кишидан иборат форсийлар яшаганликлари қайд этилган. Шундай қилиб шаҳарда 2000 нафар, шаҳар чеккаларида 4000 нафар жами 6000 нафардан иборат форсийлар истиқомат қилган [11].

Бухоро шаҳри аҳолиси таркибидаги туркийзабон аҳоли этник тарихи:

Шаҳарнинг 34 маҳалласида ўзбеклар яшайди. Кўп маҳаллалардаги ўзбеклар ҳарбийлар ва амалдорлар ҳисобланади. Кўп сонли ўзбеклар шаҳарнинг шимоли-шарқий қисмида Бўйрабобон маҳалласида Самарқанд дарвозасидан унча узоқ бўлмаган ҳудудда яшаганлар. Шаҳарнинг ғарбий қисмида қалмоқлар истиқомат қилган. Дўрмон, Оқмачит ва Қатағон маҳаллаларида кенегаслар яшаган. Насруллоҳон бошқаруви даврида Шаҳрисабз ҳудуди эгалланади ва аҳолини бир қисми мажбуран Бухорога кўчиртирилади. Ўзбек уруғларидан бўлган ҳарбий хизматчилар шаҳарнинг шимолий-ғарбида жойлашган Қулмуҳаммад-хожи, Зиндафил Аҳмадий Жоме, Оқмачит, Баҳодирбий, Қалмоқ, Мачити Кунжак, Аҳмад дорго, Девори Пахса, Тақия, Муддао маҳаллаларининг барчасида истиқомат қилганлар. Сорвоно маҳалласида ярим аҳоли туркийзабон бўлган, уларнинг асосий касблари амирга тегишли юкларни ташишга мўлжалланган туяларга қараш бўлган. Бу маҳаллада амирнинг ишончли кишилари ва хизматчилари яшаганлар.

Бир неча туркий уруғлар шаҳарнинг жануби-ғарбий қисмида жойлашганлар. Бу ерда Қирғизойим маҳалласида ҳарбийлар кўпчиликни ташкил этгани учун, халқ орасида Сипоҳийлар деб номланадиган катта маҳалла бўлган. Бу маҳаллада манғитлар, қирқ-юзлар каби туркий уруғлар яшаган. Ғозиён маҳалласидан ғарбдаги маҳаллаларда кам сонли ўзбек сипоҳий оилалари ҳам истиқомат қилган. Масалан, Косагарон, Шайх-Жалол, Миракон, Ҳавузи-Нав маҳаллаларида ўзбек оилалари ҳам кўпчиликни ташкил этган.

Туркий Буркут уруғидан бўлган ўзбеклар шаҳарнинг энг шарқий нуктасида жойлашган Қора Камол маҳалласида истиқомат қилганлар. Ўтмишда буркутлар аслзода сипоҳийлар бўлган. Кейинроқ улар камбағаллашиб, тожикларнинг этикдўзлик касбини эгаллай бошлаганлар. Лекин тил хусусиятини йўқотмаганлар ва ўз номларига “бек” сўзини қўшиб айтганлар. О.А. Сухарева Бухоро шаҳрига, асосан, ўзбек уруғлари XVI асрдан кўчиб келган деб таъкидлайди.

Бухоро яҳудийлари:

О.А.Сухарева яҳудийлар Ўрта Осиёга қадимги даврлардан келган деб таъкидлайди. Спасский, Эверсман, Н.Хаников, Мейендорф, А.Вамбери ва Бёрнсларнинг хотирида яҳудийларнинг Ўрта Осиёга тарқалиши ҳақида турлича фикрлар айтилади. Темур даврида Бухорога Шероз ва Боғдоддан 10 та яҳудий оиласи кўчириб келтирилган. Улар ипак матолар тайёрлайдиган моҳир ҳунарманд оилалари бўлишган.

XVI асрнинг ўрталарига келиб Бухоро хонлигининг ташқи дипломатик ва сиёсий алоқаларининг ривожини яҳудий халқларининг бу ерда янада ортиши ҳамда яшаб қолиши учун қулай муҳитни юзага келтирган. Натижада Туркистон минтақасидаги бу “майда миллат”га умумий тарзда “Бухоро яҳудийлари” дейила бошланган. Ушбу атама дастлаб хорижий сайёҳлар хотиралари ва тарихий адабиётларда XIX асрнинг 20-йилларидан учрай бошлайди[10].

Бухорода яҳудийларнинг учта гузар (кўчаси) бўлиб, саккиз юз хонадонни ташкил этган, умумий сони 4000 минг нафар бўлган. Бу даврда Машҳадда 300, Шаҳрисабзда 30, Балхда ҳам 30, Самарқанд ва Хиротда ўнтадан, Хивада тўрт нафар яҳудий хонадони, Бадахшон, Қўқон ҳамда Қашғарда эса умуман яҳудийларни учрамаган. Рус олими Е.Мейендорф “...Чекловларга қарамай, яҳудийлар Осиё шаҳарлари ичида Бухоро улар учун энг яхши ва қулай макон деб ҳисоблайдилар” деб ёзади[5].

Бухоро яҳудийлари маҳаллий аҳолидан диндан бошқа ҳамма нарсани ўзлаштирганлар. Яҳудийлар амирликнинг Бухоро ва Қарши бекликларида яшаб, савдо, ҳунармандчилик, ишлаб чиқариш ва тўқувчиликда моҳир бўлганлар. Амирлик марказида яҳудийларнинг Маҳаллаи Кўҳна (XVI), Маҳаллаи Нав (XVII) ва Маҳаллаи Амиробод (XIX) каби учта яҳудий гузарлари бўлган [1]. Л.И.Ремпелнинг ёзишича, Қуддусдан кўчиб келган яҳудийлар Янги маҳаллага жойлашишга эришганлар. У ҳам Эски (Кўҳна) маҳалладан узоқ бўлмаган[11]. Аммо, одатда, яҳудийларга ер берилиши, уй сотиб олиши каби масалаларга рухсат берилмаганлиги сабабли улар учун бу воқеани жуда муҳим ҳисобланган.

XIX асрнинг ўрталарига келиб яҳудийларнинг маҳалласи яна биттага кўпаяди. Маҳаллани Амир Музаффархонга миннатдорлик рамзи сифатида “Амиробод” деб аташади. Шаҳарнинг Эшони Пир, Маҳаллаи Хўжа Ҳалим, Чор Карвонсарой, Мухтор Шофе, Арабон (Сафедмўй), Дарвозаи Саллахона ва Хўжа Амонбой маҳаллаларининг бир нечта хонадонларида яҳудий – “чалалар” яшашган. Яҳудийлардан “чала” деб исломга ўтганларига нисбатан айtilган [9].

Хулоса. Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилиб келган халқлар этнографияси ва этник тарихини ўрганиш борасида О.А.Сухареванинг илмий тадқиқотлари ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бухоро, Самарқанд, Қарши ва Шаҳрисабз шаҳарлари аҳолиси этник тарихи олима томонидан концептуал тарзда ўрганилади. Аҳолининг лингвистик хусусиятлари, миграцион жараёнлар, иқтисодий интеграциялашув, этник гуруҳларнинг маънавий ва ижтимоий ҳаёти масалаларига алоҳида тўхталиб, этник мақом масаласини тадқиқот соҳасида қўлламайди. Шу билан бирга, О. А. Сухарева

илмий тадқиқотлари объекти сифатида танлаган шаҳар муҳити аҳолисининг миллий қийимлари, урф-одатлари, маросимлари ва бошқа этнографик хусусиятларини ўрганиш нуктаи назаридан муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Альмеев Р.В. История регистрации и деятельности в г. Бухаре второй общины и синагоги бухарских евреев (1989-1999 гг.) - Бухара, 2001. -С. В кн.: История Узбекской ССР, т. II. Ташкент: Фан, 1968, статьи: Города и селения Узбекистана, с. 122-137; Ремесленное производство, с. 174-201; Бытовые условия жизни народных масс, с. 491-510.
2. В кн. Народы Средней Азии и Казахстана (серия «Народы мира, Этнографические очерки»), т. I. М.: Изд-во АН СССР, 1962, разделы: Города, селения, с. 262-278; Одежда. Общественный и семейный быт, с. 292-304, 314-344 (в соавторстве с М. А. Бикжановой и К. Л. Задыхиной).
3. Жабборов И.М. "Ўзбек халқи этнографияси". Т., 1994, 47-Б
4. Жданко Т. А., Кармышева Б. Х. Ольга Александровна Сухарева (некролог) // Сов. этнография (далее - СЭ). 1983. № 6. С. 158-160.
5. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. - Москва, 1975. -С. 95-96.
6. Мирзоев М.Н. Вклад Ольги Александровны Сухаревой в изучение истории и этнографии таджиков Бухары и Самарканда На соискание ученой степени кандидата исторических наук ...дисс. – Душанбе: 2024. –С.182 .
7. Наумова, О.Б. Ольга Александровна Сухарева (К 100-летию со дня рождения) [Текст] / О.Б. Наумова// Этнографическое обозрение. – 2003. – №6. – С.96.
8. В кн.: Памяти Михаила Степановича Андреева. Сборник статей по истории и филологии народов Средней Азии. Сталинабад, 1960. — Писарчик А. К. Михаил Степанович Андреев (1873—1948), с. 3—20; Список опубликованных научных работ М. С. Андреева, с. 20—23. (Перечень 54 кн. и ст. за 1893—1958 гг.).
9. Ражабова Д. XIX-асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги конфессиялар тарихи. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Бухоро, 2023;
10. Ремпель Л.И. Далёкое и близкое. - Ташкент, 1981. -С. 48.
11. Сухарева, О.А., Бикжанова, М.А. Прошлое и настоящее селения Айкыран [Текст]: Опыт этнографического изучения колхоза им. Сталина Чартакского района Наманганской области / О.А. Сухарева. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1955 – 238 с.
12. О.А. Сухарева // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1978. – С.118-131.; Она же. Вопросы изучения костюма народов Средней Азии [Текст] / О.А. Сухарева // Костюма народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки. – М.: Наука, 1979. – С.3-13.;
13. Сухарева, О.А. Бухара XIX - начала XX в. (позднефеодальный город и его население) / О.А. Сухарева. – М.: Наука, 1966. – 328 с.
14. Тўраева Г.Б. XIX аср охири - XX аср бошларида Ўрта Осиё халқлари этнографияси тарихи нунослиги – рус шарқи нунослиги мисолида / "Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№1 Б-132-135. (70), Хоразм Маъмун академияси, 2021 й. – 314 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://matun.uz/uz/page/56> ISSN 2091-573 X
15. Шубинский П.П. Очерки Бухары // Исторический вестник. (Петербург), 1892. № 7. -С. 386.